

MOLNÁR ANTAL

A Novi Pazar-i kápolnaviszály (1627–1630)

A Raguzai Köztársaság és a balkáni katolicizmus
a 17. század első felében

A felekezetszervezés nemzetközi kutatásában a balkáni oszmán területek mindeddig csupán igen kis súllyal szerepeltek, holott a felekezeti jelenségek vizsgálata ezen a területen is érdekes eredményekkel szolgálhat. Az Oszmán Birodalom legszembeűnőbb sajátossága a felekezetképződés időszakában a keresztény világi hatalom hiánya. A földbirtokosok és a városi patríciusok helyett az oszmán uralom alatti városokban a vallási élet világi irányítói és alakítói a gazdag kereskedők lettek: ők döntöttek a települések vallási hovatartozásáról, ők gyakorolták a kegyúri jogokat és támogatták az egyházakat. Ennek a jelenségnek számos megnyilvánulási formáját regisztrálhatjuk az ortodox, a katolikus és a protestáns közösségek esetében, a görög területektől kezdve egészen a hódolt Magyarorszáig.

A balkáni katolikus egyház életében a világi keresztény hatalmat leginkább a raguzai kereskedők jelentették. Ők alapították a kereskedő-kolóniák kápolnáit, ők választották a káplánokat, segítettek és védtek a templomokat és a papokat a török hatóságok előtt. A főpásztori joghatóságot a raguzai érsek gyakorolták. Ennek a struktúrának a 17. század elején két nagy kihívással kellett szembenéznie: egyrészt megjelentek a Balkánon a katolikus reform misszionáriusai, akik rövid idő alatt önálló egyházi struktúrákat hoztak létre, veszélyeztetve ezzel a raguzai kereskedők évszázados kegyúri jogait, illetve a raguzai érsek joghatóságát. Másrészt ezzel egy időben a boszniai katolikus kereskedők jelentősen megerősödtek, és az 1620-as évektől kezdve komoly konkurenciát jelentettek a raguzaiak számára.¹

A szófiai, a Novi Pazar-i és a belgrádi kolóniák kápolnáit szinte egyszerre váltak súlyos viták színhelyévé. Szófiában és Novi Pazarban a frissen kinevezett missziós főpapok nem ismerték el a raguzaiak kegyúri jogait, súlyos összetűzésbe kerültek a helyi kereskedőkkel és a káplánokkal. A szófiai püspök és az antivari érsek Rómából vártak segítséget, míg a kereskedők a Raguzai Köztársaság védelmét kérték a betolakodók ellen. A harmadik eset, a belgrádi kápolna körü-

¹ Ezekről a jelenségekről összefoglalóan: *Molnár Antal*: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647)*. Bp. 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.); *Uő*: *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647*. Rome–Bp. 2007. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia I.)

li incidens volt a legsúlyosabb: 30 éven át viszálykodtak a raguzai és boszniai kereskedők, illetve papjaik (a jezsuiták és a bosnyák ferencesek, illetve az egymást követő missziós püspökök) a kápolna kegügyi jogai felett, illetve valójában a belgrádi kereskedelmi központ feletti uralomért. A három történet tehát ugyanannak a problémakörnek az egyidejű megnyilvánulása: a raguzaiak 15–16. században kiépített balkáni intézményrendszerének védekezése a több irányból érkező támadásokkal szemben. Az ügyesen politizáló és történelmének tetőpontján éppen túljutott köztársaság ezt a harcot alapvetően sikerrel vívta meg, de nem veszteségek nélkül. A viták végkifejlete már jelezte az elkerülhetetlen visszavonulást a balkáni kereskedelemről a 17. század második felében. A tanulmány a három konfliktus közül a Novi Pazar-i viszály bemutatásával és elemzésével kívánja ezt a folyamatot közelebbről megvilágítani.

A helyszín

Novi Pazar a raguzaiak balkáni kereskedelmének egyik legfontosabb színtere volt a 16–17. században. A kereskedőtelep kolónia-jogállással rendelkezett, ezt a jogi kategóriát a számos kereskedő-közösség közül csak Belgrád, Szófia, Prokuplje, Provadija és Szarajevó érte el.² A település a középkori szerb főváros, Ras mellett épült ki az 1450-es évek második felében, formálódásában a későbbi boszniai szandzsákbégnek, Szarajevó alapítójának, Isa-beg Isakovićnak kulcsszerepe volt. A város nem az egyetlen vásáros hely volt az egykori főváros közelében, viszont egyedülállóan kedvező földrajzi fekvése miatt az 1470-es évekre Dél-Szerbia legfontosabb gazdasági és adminisztratív központjává vált. A raguzai üzletemberek hamarosan megtelepedtek a kiváló lehetőségeket ígérő új településen. Az 1460-as évek végére már mintegy tíz raguzai kereskedő élt Novi Pazarban, akik kezdettől fogva szorosan együttműködtek a helyi, egyre népesebb és erősebb muszlim kereskedő-réteggel.³ Novi Pazar gyors felemelkedését és viszonylag stabil gazdasági pozícióját a balkáni úthálózatban elfoglalt központi szerepének köszönhette: A Raguzai–Isztambul főút mentén feküdt, fontos kiindulópont volt az Adriai-tenger felől érkező kereskedők számára délre Skopje és Koszovó, keletre Szófia és az észak-bulgáriai városok, északra pedig Kruševac,

2 *Sergije Dimitrijević*: Dubrovačka trgovina u Leskovcu i okolini i uloga dubrovačke kolonije u Prokuplju. Naše stvaranje 1955. 31–82., 32–48. Az ő nyomán halad: *Zdenko Zlatar*: Dubrovnik's Investments in Its Balkan Colonies, 1594–1623, a Quantitative Analysis. *Balkanica* 7(1976) 103–118.; *Uő*: Our Kingdom come. The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs. New York, 1992. 115–137. A kolóniák működését kitűnően bemutatja Prokuplje példáján: *Bogumil Hrabak*: Dubrovačka naseobina u Prokuplju. *Vranjski glasnik* 23(1990) 5–100., 89–96.

3 *Vuk Vinaver*: Period turske vladavine (XV–XVIII veka). In: Novi Pazar i okolina. Urednik: Mihajlo Maletić. Beograd, 1969. 159–194., 159–165.; *Hatidža Ćar Drnda*: Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI stoljeća. *Novopazarski zbornik* 8(1984) 77–102.; *Bogumil Hrabak*: Trgovačke i saobraćajne veze Novog Pazara 1461–1521. *Novopazarski zbornik* 6(1980) 3–18.

Szarajevó, Belgrád és a hódolt Magyarország irányába.⁴ Ez a központi elhelyezkedés alakította ki a város gazdasági kapcsolatrendszerét is: a környező falvak helyi kiskereskedői, illetve a Kopaonik hegység és Koszovó bányásztelepülései mellett a közelebbi Kruševac, Skopje, Prijepolje és Foča, valamint a távolabbi Vidin, Szendrő és Belgrád voltak Novi Pazar legfontosabb partnerei.⁵

A kereskedőtelep folyamatos prosperitását emellett az garantálta, hogy az egyes kulcsfontosságú exporttermékek visszaeső forgalmát minden esetben sikerült egy új árucikkkel pótolni. A fémexport oszmán tilalma után a viasz, illetve a marha-, bivaly-, kecske- és juhbőr, majd pedig a gyapjú jelentette a Novi Pazar-i telep legfontosabb exportcikkét. Az importot (akárcsak az egész Balkán-félszigeten) a gyapjú-, majd a selyemszövetek uralták. Novi Pazarban a 16. század derekától kezdve jelentek meg a gazdagabb kereskedők, viszont a patriciusok (Belgrádtól és Szófiától eltérően) csak kivételesen működtek a városban. A városban élő kereskedők létszámáról csak hozzávetőleges adataink vannak: a 16. században egyszerre mintegy 12–15 jelentősebb raguzai üzletember élhetett a városban, nagyjából ugyanennyi munkatárssal és segítővel; a század közepén egy évtized alatt általában 40–50 Novi Pazar-i kereskedőről van adatunk.⁶ A 17. század első felére a számuk ismét 10 körülire csökkent,⁷ majd a század második felében folyamatosan 15–20 raguzairól szólnak a források Novi Pazarban.⁸ A telep jelentőségét a többi kolóniához viszonyítva jól reprezentálja a felvett hitelek száma és összege. Az 1520 és 1623 közötti évszázadban Belgrád, Szarajevó és Szófia után Novi Pazar kereskedői vették fel a legtöbb kölcsönt, de míg a század második felétől a szarajevói hitelezők gyakorlatilag eltűntek a forrásokból, addig a másik három kolónia a kisebb ingadozásokat leszámítva megőrizte pozícióit a raguzai hitelkereskedelemben.⁹ A kolónia nagyarányú átmenő forgalmat is bonyolított, és központi jelentősége miatt a Raguzai és az oszmán hatóságok közötti kapcsolatokban is kulcsszerepet játszott.¹⁰ A raguzaiak a 16. század végén számos kisebb és néhány nagyobb kereskedőtelepükről, mint például Nišről és

4 *Sergije Dimitrijević*: Dubrovački karavani u južnoj Srbiji u XVII veku. Beograd, 1958. (Posebna izdanja SAN 304. Istoriski Institut 10.) 102–104. és passim.

5 *Bogumil Hrabak*: Raški pazari u XV i XVI veku. Naša prošlost 4(1989) 71–112., 78.

6 A 3. jegyzetben idézett műveken kívül ld. *B. Hrabak*: Raški pazari i. m.; *Uő*: Novi Pazar i okolina u početnoj fazi dekompozicije Otomanskog carstva (1560–1580). Novopazarski zbornik 17(1993) 59–66.; *Uő*: Izvoz koža iz i preko Novog Pazara u XVII veku. Novopazarski zbornik 18(1994) 53–68.; *Uő*: Novi Pazar kao izvozno-tranzitni centar stočnih proizvoda za Jadran (XV–XVII vek). Novopazarski zbornik 26(2002) 109–118.

7 *V. Vinaver*: i. m. 173.

8 *Marko Jačov*: Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645–1669). I. Città del Vaticano, 1992. (Studi e Testi 352.) 340.; *Uő*: Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due guerre: Candia (1645–1669) Vienna e Morea (1683–1699). Città del Vaticano, 1998. (Studi e Testi 386.) 286.

9 *Vuk Vinaver*: Pregled istorije novca u jugoslovenskim zemljama (XVI–XVIII vek). Beograd, 1970. (Istorijski institut u Beogradu. Posebna izdanja 13.) 112–113.; *Zdenko Zlatar*: Udio vlastele u dubrovačkoj kreditnoj trgovini (1520–1623): kvantitativna analiza vjerovnika. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 45(2007) 131–158., 133.

10 *Toma Popović*: Turska i Dubrovnik u XVI veku. Beograd, 1973. passim.

Budáról is kivonultak, és néhány nagyobb székhelyen tömörültek. Ez a stratégia még inkább megnövelte a hagyományosan erős kolóniák, mindenekelőtt Prokuplje, Szófia, Belgrád és Novi Pazar jelentőségét.¹¹

A konfliktus

A Novi Pazar-i kereskedők, akárcsak a többi szerbiai és bulgáriai telepen élő társaik, folyamatosan gondoskodtak maguknak káplánról,¹² a raguzai levéltár dokumentumai alapján a kolónián működő papok jegyzéke viszonylag pontosan rekonstruálható.¹³ 1581-ben Pietro Cedulini apostoli vizitátor nem talált papot Novi Pazarban, annak ellenére, hogy a raguzai kereskedőkön kívül sok katolikus kézműves és paraszt is élt a városban. Saját templomuk sem volt: az egyik raguzai házában rendeztek be egy kápolnát.¹⁴ A lelkipásztori ellátás hiányosságain kívánt segíteni az egyik Novi Pazar-i kereskedő, Luka Ivanović Pasarević, aki 1623. november 29-én kelt végrendeletében a szokásos adományoknál lényegesen nagyobb alapítványt tett a Novi Pazar-i katolikus egyház számára.¹⁵ A slanói származású Pasarević a jelek szerint egyébként is a kolónia kiemelkedően gazdag tagja volt: testamentumában mintegy 5000 tallérról és saját házáról rendelkezett,¹⁶ és igen bőségesen hagyományozott a raguzai és balkáni egyházi intézményekre: a raguzai templomokon és egyházi testületeken kívül megemlékezett az olovói kegytemplomról és a bosnyák ferences rendtartományról is.¹⁷ A Novi Pazar-i templom helyreállítására 300 dukátot hagyott, a káplán fizetésére pedig egy 2000 dukátos alapítványt tett, amelyet egy római bankban (*monte*) rendelt elhelyezni; a kamatokból kellett a káplán folyamatos Novi Pazar-i szolgálatát biztosítani.¹⁸

11 *V. Vinaver*: Period turske vladavine i. m. 168., 172–177.

12 *Jorjo Tadić*: Dubrovčani po južnoj Srbiji u XVI stoljeću. Glasnik Skopskog naučnog društva 7–8(1930) 197–202., 201.

13 *Bogumil Hrabak*: Katoličko stanovništvo u Srbiji 1460–1700. Naša prošlost 2(1987) 77–125., 84–85.; *Uő*: Raški pazari i. m. 103.

14 *Eusebius Fermendžin*: Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Zagrabiae, 1887. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 18.) 13.

15 Državni Arhiv Dubrovnik (= DAD) Testamenta Notariae (= Test. Not.) vol. 56. fol. 148r–149v.

16 *V. Vinaver*: Period turske vladavine i. m. 173.

17 *Marijan Sivrić*: Franjevački samostani i crkve Bosanske vikarije (provincije) u oporukama dubrovačkih notarijata od srednjeg vijeka do 1808. godine. Hercegovina 6–7/14–15(2000–2001) 143–171., 165.

18 „Takoghier ostavgliam u Gospu ovdie u Novomu pasaru da se pogradi i popravi groschia trisotfine. Takoghier u istu Gospu ovdie u Novomu pasaru ostavgliam dvie tisuchie groschia, dae dadu na mont, kako sveta mati zarqua dopuscta, sciemchie ovdí redovnik sciviet i sluscit karstianom vasma.” DAD Test. Not. vol. 56. fol. 148rv. A pénzt dukátban kapták meg az örökségből a hagyatékat kezelői: uo. fol. 149rv.

A raguzai törvények értelmében az állami intézményekre hagyott adományokat a székesegyház pénztárosai (*tesorieri di Santa Maria*) kezelték, így a továbbiakban az ő feladatuk volt a Novi Pazar-i káplán kinevezése, illetve a templom helyreállításának megszervezése.¹⁹ Ez utóbbi érdekében 1626. június 19-én a szenátus utasította Isztambulba küldött követeit, hogy a kápolna helyreállításához és az istentisztelet végzéséhez szerezzenek engedélyt.²⁰ A jelek szerint ez a kápolna nem az 1581-ben említett szoba lehetett, hanem egy 14. századi ortodox templomocská, amelyet a Novi Pazar-i kereskedők valamikor a 16–17. század fordulóján szerezhettek meg az oszmán hatóságoktól. A templom a városon kívül, közvetlenül a középkori rasi Szent Péter és Pál apostolokról elnevezett székesegyház (*Petrova crkva*) mellett állt, és máig latin templomnak (*latinska crkva*) hívják. Az egykori szerb egyházi épület helyreállításával a raguzaiak az iszlám templomépítési tilalom megkerülésével juthattak új kápolnához, erre a megoldásra Skopjében és Prokupjében is találunk példákat.²¹ Nem tudjuk, hogy a felújítás végül megtörtént-e, mindenesetre a nyomtatásban hozzáférhető oszmán okleveles anyagból az engedélyt nem ismerjük.²² A két templom használata ugyanakkor a későbbiekben is dokumentált. 1672-ben Novi Pazon két katolikus templom állt: az egyik a várostól egyórányira, romos állapotban, mellette temetővel, illetve egy oratórium az egyik kereskedő házában. Ünnepnapokon a városzéli templomban, hétköznap pedig a városi imateremben tartották a szentmisét.²³

A székesegyház pénztárosai másik feladatukat is igyekeztek végrehajtani: feltehetőleg szintén 1626-ban a Novi Pazar-i kápláni állásra kinevezték Marin Jerković stagnói egyházmegyés papot. Jerković 1622 körül érkezett az oszmán területre, első állomáshelye a skopjei kereskedőtelep volt.²⁴ Áthelyezésével azonban a remélt jobb javadalom helyett nem várt konfliktusok zúdultak a nyakába: a diszpozíció ugyanis súlyosan sértette az antivari érsek, Pietro Massarech-

19 *Kosta Vojnović*: Državni rizničari Republike dubrovačke. Rad JAZU 127(1896) 1–101. Pasarević végrendelete némileg pontatlanul idézve: i. m. 15., 63–64.

20 DAD Litterae et commissiones Levantis (= Litt. Lev.) vol. 44. fol. 110v.

21 *Jovanka Kalić*: Les églises latines à l'époque ottomane: Novi Pazar. In: La culture urbaine des Balkans (XVe–XIXe siècles). 3. La ville dans les Balkans depuis la fin du moyen âge jusqu'au début du XXe siècle. Ed. Ivan Ninić. Belgrade–Paris, 1991. 67–72.; *B. Hrabak*: Dubrovačka naseobina i. m. 87–88.

22 *Dušanika Bojanić*: Sultanska akta izdata na zahtev Dubrovačke Republike od 1627. do 1647. godine. (Dubrovački defter br. 3.). In: Mešovita grada (Miscellanea) 10. Ur. Danica Milić. Beograd, 1982. (Istorijski Institut. Grada knj. 22.) 33–202.; *Vesna Miović*: Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku. Dubrovnik, 2005.

23 *M. Jačov*: Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due guerre i. m. 286.

24 Ezt részben saját beadványából, részben Pietro Massarecchi antivari érsek leveléből tudjuk: Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (= APF) Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG) vol. 147. fol. 66rv., vol. 262. fol. 23r. A skopjei kereskedőtelepre ld. *Ekaterina Večeva*: La colonie des commerçants de Raguse et leur activité à Skopje au XVIe–XVIIe siècle. Bulgarian Historical Review 10(1982) 2. sz. 81–88.

chi jogigényeit és anyagi érdekeit. Massarecchi a balkáni katolikus missziók hőskorának egyik főszereplője volt: a prizreni albán ifjú a jezsuiták római kollégiumában tanult nyolc évig, s noha doktori fokozatot nem szerzett, mégis jó egyházműveltségű és a filozófiában tájékozottnak számított. A Balkánra visszatérve Prokupljében és Szófiában káplánkodott, majd az antivari érsek és a szófia-i püspök általános helynöke lett. 1623-ban az újonnan alapított Propaganda Kongregáció (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) a Balkán-félsziget apostoli vizitátorának nevezte ki. Feladatát a szentszéki megbízói legnagyobb meglepetésére végezte el, nyilván ennek köszönhető, hogy 1624-ben a pápa antivari érsekké nevezte ki.²⁵ Antivari (a mai Bar) már a középkorban megszerezte a szerbiai katolikus közösségek feletti joghatóságot,²⁶ és Róma ennek a címnek a viselőire bízta a 17. században a délnyugat-balkáni missziók irányítását. A korabeli balkáni mezőnyben Massarecchi pragmatikus gondolkodású főpapként számított, és nagyrészt a karrierjét is annak köszönhetette, hogy igyekezett mindig pártatlannak tűnni az egyháziak viszályaiban. Ugyanakkor a tridentinumi katolicizmus és a római missziós elképzelések, illetve a vélt vagy valós joghatósági igények elkötelezett képviselőjeként lépett fel, emiatt érseki működésének tíz esztendeje alatt mind a raguzai kereskedőkkel, mind pedig a bosnyák ferencesekkel meggyűlt a baja.²⁷

A Raguzai Köztársaság egyházi jogait védő kereskedők és káplán, illetve a missziós intézményrendszer képviselő érsek összeütközése szinte törvényszerűen bekövetkezett. Az eseményekről a két érdekelt fél homlokegyenest ellenkező módon számolt be, ezért a történetek pontos rekonstruálása gyakorlatilag lehetetlen. A konfliktus 1627 elején kezdődött, amikor a raguzai székesegyház pénztárosai Jerkovićot a skopjei plébániáról Novi Pazarba helyezték át. Massarecchinek tervei voltak a Novi Pazar-i kápolnával, az egyik loretoi növényeknek szánta az állást, ráadásul az állandóan pénzhányra panaszkodó érsek maga is szívesen diszponált volna az alapítvány jövedelmei felett. Másrészt pedig a főpapa a saját joghatóságának durva megsértését látta a káplán kinevezésében. Jerković beadványa szerint Massarecchit kizárólag a gyűlölet és a kapzsiság vezérelte, és a vagyontöredékét akarta megszerezni tőle. Az érsek török segítséggel arra kényszerítette, hogy egy 30 dukát értékű ruhát, egy 100 dukátért vásárolt szőlőt, 21 lovat és 100 dukát értékű bort adjon át neki. Végül a Novi Pazar-i káplánságban való megerősítéséért is 36 dukátot követelt, és amikor a káplán nem tudta kifizetni, megfosztotta a javadalmától.²⁸ Massarecchi ezzel szemben Jerković erkölcstelen életével indokolta a retorziókat: már

25 Molnár A.: Katolikus missziók i. m. 216–223.

26 Moritz Faber: Das Recht des Erzbischofs von Antivari auf den Titel Primas von Serbien. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina 11(1909) 342–368.

27 Az egyházi reformok iránti elkötelezettségét jól mutatják a szerbiai apostoli vikáriusként 1617-ben, antivari érsekként pedig 1626-ban tartott zsinatainak határozatai, amelyek elsősorban a tridentinumi normák szerinti szentségi gyakorlatra, az istentiszteletek rendjére és a példás papi életre helyezték a hangsúlyt. Daniel Farlatus–Jacobus Coletus: Illyricum Sacrum. VII. Venetiis, 1817. 123–124.; APF Visite e Collegi vol. 10. fol. 108r–110v.

28 APF SOCG vol. 262. fol. 23r.

skopjei káplán korában is török nőekkel volt dolga, az ügy elrendezése az egyháznak sok pénzébe került, ráadásul még szifilisz is kapott. Alkalmatlansága miatt az érsek el akarta küldeni a tartományból, mire kinevezette magát Novi Pazarba káplánnak, és ami a legsúlyosabb, főpásztorát egy mérgezett ostyával akarta eltenni láb alól. Massarecchi emiatt minden kompromisszumtól elzárkózott, és hallani sem akart az új káplán megerősítéséről.²⁹

A raguzai érseki hivatalban 1629 januárjában felvett tanúvallatási jegyzőkönyvben a Novi Pazar-i kereskedők ugyancsak másképpen emlékeztek a történetekre. Szerintük a bajok a káplán áthelyezésével kezdődtek. Don Marin Novo Brdóban találkozott az érsekkel, aki haragosan rátámadt a kinevezése miatt, és a megerősítésért 3000 akcsét követelt. A kereskedők 2000 akcsét hajlandóak lettek volna fizetni, de a káplán ártatlanságára hivatkozva ezt megtagadta, és a kereskedőkkel együtt Novi Pazarba utazott. Massarecchi viszont Skopjéba ment, és megvádolta, hogy az ottani kápolnában mérgezett ostyát hagyott a számára. Emiatt azonnal felfüggesztette és utasította: két héten belül hagyja el Szerbiát, és három hónapon belül menjen Rómába tisztázni magát a vádak alól. A Novi Pazar-i kolónia számára ez a felfordulás egyáltalán nem hiányzott, a kereskedők ezért tárgyalással és némi pénzzel akarták a vizsályt elsimítani. Marco Sabaci és Matteo Darsa Skopjéba utaztak, hogy rendezzék az ügyet az érsekkel. Massarecchi eleinte mindent akart: Jerković szőlőjét és borát is magának követelte, és ragaszkodott a káplán távozásához, a végén azonban, hosszas vita után az anyagi javak fejében megtúrta volna a papot a városban. Jerković nem állt kötélnek, de Massarecchi újabb felfüggesztő határozata után, a kereskedők nyomására betegen Skopjéba ment, és teljesítette az érsek kívánságát: eladta szőlőjét a kádi előtt az oszmán törvények szerint, és a bort is átadta neki, mire az érsek 1627. április 19-én megerősítette a kápláni állásában.³⁰

A vizsály 1628 augusztusában újult ki ismét, amikor Jerković gyógykezelése érdekében Raguzába utazott. Massarecchi megfelelőnek látta a pillanatot, hogy végleg megszabaduljon ellenfelétől, és ezúttal már Rómában, a Propaganda Kongregációnál tett jelentést az ügyről, kérve a bíborosokat: minden eszközzel akadályozzák meg a káplán visszatérését Novi Pazarba. 1628 augusztusa és 1630 májusa között több mint egy tucat levélben panaszkodott a káplánra és az őt védő raguzai kereskedőkre. A gyilkossági kísérlet és az erkölcstelen életmód mellett egyértelműen a raguzaiak papfogadási gyakorlata, a raguzai érseknek a kereskedőkápolnák feletti joghatósága és az ebből fakadó anyagi veszteségek álltak panaszainak középpontjában. Véleménye szerint Pasarević végrendelete (amelyhez ugyan nem jutott hozzá) nem kötötte ki, hogy a káplán csak raguzai lehet, és teljesen megalapozatlannak tartotta a raguzai érsek joghatóságát a szerbiai egyházak felett. Saját jogait olyan vehemenciával védte, hogy a raguzai-

29 APF SOCG vol. 57. fol. 43r–44r., vol. 147. fol. 66rv., vol. 148. fol. 286rv.

30 APF SOCG vol. 262. fol. 25r–37r. A vizsgálatban tanúskodó Novi Pazar-i kereskedők: Marco Sabaci, Vincenzo Nikolich, Baro (Bartolomeo) Nikolich, Giovanni Pasarevich. A kereskedők tanúsítványai Jerković ártatlanságáról: uo. fol. 42r., 43r.

akkal való konfliktus következményei sem érdekelték: a hatalmasok kegyei érdekében nem fogja elárulni a tisztességét, különösen nem egy ilyen pap kedvéért – nyilatkozta Francesco Ingolihoz, a kongregáció titkárához írott levelében.³¹

Az ügyben érintett másik főpap, Tommaso Cellesi raguzai érsek természetesen nem osztotta kollégája véleményét. A viták során Massarecchinél sokkal higgadtabban, de határozottan megvédte az álláspontját. A raguzai kereskedők egyházi szerepvállalására hivatkozva fontosnak tartotta, hogy megfelelő káplánokhoz jussanak a kolóniáikon, ezzel indokolta a köztársaságnak a káplánok bemutatásához, az érseknek pedig a megerősítésükhöz való jogát. Személyesen ismerte Jerkovićot, jó véleménnyel volt róla, és a római hatóságok támogatását kérte a számára.³²

A Propaganda Kongregáció saját bizalmi emberének, Massarecchinek a feljelentését természetesen komolyan vette, és kezdettől fogva megpróbálta megakadályozni, hogy a Raguzában gyógyuló Jerković visszatérjen Novi Pazarba. A kongregáció a raguzai érsek és a stagnói püspök révén kívánta visszatartani a káplánt a balkáni úttól.³³ Bár Massarecchi végül nem küldte el a Jerković elleni per jegyzőkönyvét Rómába, de a római illetékesek szerint ez esetben már a vádak is olyan súlyosak voltak, hogy a botrányok elkerülése érdekében mindenképpen távol kellett tartani a káplánt az érsektől.³⁴ Ezt egyébként Massarecchi is így látta: Jerković elmenetele óta helyreállt a békesség a szerbiai egyházakban, és szerinte a papok is okultak a példájából.³⁵ Ennek érdekében Ingoli tárgyalta a köztársaság római ágensével is: próbálja meggyőzni a szenátust, hogy egy egy másik papot küldjenek a városba.³⁶

A konfliktus ötödik szereplője, a Raguzai Köztársaság viszont legalább annyira eltökélt volt saját jogainak védelmében, mint az antivari érsek, és hallani sem akart új pap kinevezéséről, amely lépés egyértelműen jogainak csorbítását jelentette volna. A szenátus Pietro Benessa ágensen és Ottaviano Bandini bíboros-protektoron keresztül igyekezett meggyőzni a római illetékeseket Jerković kinevezésének jogszerűségéről és helyességéről. Pasarević 2000 dukátos alapítványát a raguzai törvények szerint a székesegyházi tesorierék kezelik, hiszen az adományt egy világi egyén tette szabad akaratából. Ők a feladatuknak teljes mértékben eleget tettek, amikor a példás életű, hosszú ideje a Balkánon szolgáló Jerkovićot nevezték ki a kápláni állásra. Massarecchi kizárólag önös érdekből zavarta el a káplánt, vizsgálat és per nélkül, hogy saját emberét helyezze a kápolna élére. A szenátus értelmezése szerint az érsek akciójával súlyos kárt szenvedett a tesorierék hivatala és a köztársaság rendje. Míg azonban 1629. április

31 APF SOCG vol. 57. fol. 38v., 39r–40r., 43r–44r., vol. 147. fol. 66rv., vol. 262. fol. 52r., 57r., 58rv., 59r., vol. 148. fol. 286rv., 292rv., 293rv., 300v–301r., vol. 262. fol. 60r.

32 APF Scritture riferite nei Congressi, Dalmazia Miscellanea vol. 3. fol. 125r.

33 APF Acta Sacrae Congregationis (= Acta) vol. 6. fol. 159r.; APF Lettere e Decreti della Sacra Congregazione (= Lettere) vol. 7. fol. 150rv.

34 APF Lettere vol. 8. fol. 128r.

35 APF SOCG vol. 262. fol. 37v. (Ingoli jegyzete).

36 APF Acta vol. 6. fol. 382v–383r.; APF Lettere vol. 8. fol. 199v.

29-én írott levelükben a balkáni káplánjaikat a raguzai érsek joghatósága alá kívánták helyzetetni, addig a december 22-én küldött utasításban már elfogadták Massarecchi jurisdikcióját, csak a tesorierék kinevezési jogához ragaszkodtak.³⁷

A római lépések eredménytelenségét látva, a következő év elején a raguzai szenátus taktikát változtatott, és helyi szinten próbálta megoldani a konfliktust. Januárban a köztársaság vezetői nevében ismét Marco Sabaci fordult az érsekhez, és tolmácsolta a káplán bocsánatkérését. Massarecchi azonban hajthatatlan maradt, és az egész históriát színjátéknak tartotta, Don Marin visszatéréséről pedig hallani sem akart.³⁸ A raguzai érsek és helynöke, Luca Natale nem vállalták a missziós főhatósággal való szembefordulás ódiúját, ezért nem járultak hozzá a káplán visszatéréséhez, sőt mindketten megpróbálták erről lebeszélni.³⁹ A szenátus viszont, a köztársaság jogainak védelmében, továbbra sem engedett: súlyos pénzbüntetés terhe mellett megparancsolta a Novi Pazar-i kereskedőknek, hogy más papot nem fogadhatnak fel.⁴⁰ Ennek értelmében a Cellesi érsek által 1630 elején a kolóniára küldött papot visszautasították, és ragaszkodtak Don Marin személyéhez.⁴¹ 1630 áprilisában a szenátus a vita végleges lezárása mellett döntött,⁴² ennek érdekében Jerkovićot – a jelek szerint részben akarata ellenére – Novi Pazarba küldték, hogy személyesen kérjen bocsánatot az érsektől. Egy nagyon udvarias, de határozott hangú ajánlólevélben biztosították Massarecchit Jerković együttműködési készségéről, és cserébe ugyanezt várták el a főpaptól.⁴³ 1630. április 13-án indult útnak egy szófiai kereskedő-karavánnal Novi Pazarba, a raguzai érsek ismételt tilalma ellenére.⁴⁴ A Propaganda Kongregáció számos levélben utasította a raguzai érseket, hogy mindent tegyen meg Jerković visszarendeléséért a további botrányok elkerülése érdekében. Cellesi a káplánt elutazásának hírére azonnal felfüggesztette, majd vizsgálatot rendelt el ellene.⁴⁵ Ez utóbbi Rómába küldött jegyzőkönyvből mindenesetre kiderül: Jerković maga sem bízott küldetésének sikerében, de nemigen volt más választása, és legalább otthagytott holmijának megmentését és adósságainak behajtását remélte az úttól.⁴⁶

Sokkal többet valóban nem ért el, és úgy tűnik, hogy ezzel a próbálkozással a raguzai szenátus is lezártnak és nyilván menthetetlennek tekintette az ügyet. Massarecchi május 25-én értesítette a kongregációt, hogy Don Marin csak a viszályok felélesztése érdekében érkezett Novi Pazarba, a viszonyuk rendezéséről

37 DAD Litterae et commissiones Ponentis (= Litt. Pon.) vol. 15. fol. 24v–25v., 78v–79r.

38 APF SOCG vol. 148. fol. 186rv., 292rv.

39 APF SOCG vol. 148. fol. 210rv.

40 APF SOCG vol. 148. fol. 292r.

41 APF SOCG vol. 148. fol. 177r.

42 APF SOCG vol. 148. fol. 193r.

43 DAD Litt. Lev. vol. 45. fol. 81v. (1630. ápr. 9.)

44 APF SOCG vol. 148. fol. 197r.

45 APF Acta vol. 7. fol. 27r., 69r., 113r., 141r.; APF Lettere vol. 10. fol. 16v–17r., 53rv., 89rv.

46 APF SOCG vol. 148. fol. 210r–214r.

szó sem lehet.⁴⁷ Cellesi augusztus 30-án már arról tudósított, hogy Jerković dolgavégezetlenül tért vissza Szerbiából Raguzába, és azzal mentegetőzött, hogy csak a tesorierék kényszerítésére vállalkozott az útra.⁴⁸ Az érsek rögtön visszatérése után felfüggesztette a papját az isteni szolgálat végzése alól, és decemberben az egyik közeli szigetre számúzta plébánosnak, ahová amúgy sem talált másik jelöltet.⁴⁹ Don Marin eltűnésével a három esztendeig tartó Novi Pazar-i kápolnaviszály is lezárult. Massarecchi ezt követően 1634-ben bekövetkezett haláláig elsősorban a hódolt Magyarországon működött, ahol a bosnyák ferencesek joghatósági törekvései és a belgrádi kápolna körüli viták okoztak neki számos problémát, amelyek miatt élete utolsó éveiben – korábbi elveit feladva – igencsak rászorult a raguzai kereskedők támogatására.⁵⁰ Jerković ezt követően mindössze egyszer bukkant fel a forrásokban: 1635-ben Cellesi utóda, Antonio Severoli sikerrel akadályozta meg, hogy a szófiai kolónia papja legyen.⁵¹ Novi Pazarra biztosan nem tért vissza többé: 1631-ben már Nikola Zize volt a kereskedők káplánja.⁵²

Analógiák és tanulságok

Milyen tanulságokat hordoz a fentebb bemutatott viszálykodás, illetve a többi hasonló konfliktus a 17. század eleji Balkánon? Milyen kép bontakozik ki Raguzá balkáni jelenlétéről, annak egyházi aspektusairól, a balkáni egyházi és világi társadalom felekezeti kötődéseiről a 17. századi római és raguzai forrásokból? A kérdés megválaszolásához érdemes felidézni a korszak két másik, szintén nagy vihart kavart kápolnaviszályát, a szófiait (1613–1617) és a belgrádit (1612–1643), illetve egyenként megvizsgálni a köztársaság egyházi és világi vezetőinek motivációit és szempontjait.

Az első ilyen jellegű konfliktus még a század elején robbant ki Szófiában, az első balkáni missziós püspökség székhelyén. Petar Zlojutrić, az első szófiai püspök (1601–1623) anyagi és joghatósági megfontolásokból igyekezett mind szorosabb ellenőrzése alá vonni a raguzaiak bulgáriai kápolnáit. Zlojutrić törekvései végül Szófiában vezettek kudarchoz. A raguzaiak kereskedelmében kiváltságos helyet elfoglaló szófiai kolónia kápolnája a Kelet-Balkán talán legfontosabb egyházi intézménye volt, így a kápláni állás is a legrangosabb balkáni pozíciónak számított a török uralom alatt működő raguzai papok számára.⁵³ A posztot az

47 APF SOCG vol. 148. fol. 293r.

48 APF SOCG vol. 148. fol. 224rv.

49 APF SOCG vol. 73. fol. 68r.

50 *Molnár A.*: Katolikus missziók i. m. 262–286.

51 APF SOCG vol. 152. fol. 7r.

52 1631. aug. 9-én tanúként írta alá Mihajlo Nikolić Novi Pazar-i kereskedő végrendeletét. DAD Test. Not. vol. 60. fol. 18v.

53 *Ivan Dujčev*: Sofijskata katoliška arhiepiskopija prez XVII vek. Sofija, 1939. (Materiali za istorijata na Sofija 10.) 24–28. A raguzaiak szófiai kolóniájának történetére ld. *Ivan Sakázov*:

1610-es években Don Vincenzo di Augustino, korábbi budai töltötte be.⁵⁴ A szófiai kápolnaviszály a püspök joghatósági igényei miatt kezdődött: a főpap a káplán felett ordináriusi joghatóságot akart gyakorolni, megakadályozva a kereskedők szabad káplánválasztását és kivonva őket a raguzai érsek fennhatósága alól. 1613-ban saját papját kívánta püspöki helynökként és káplánként Szófiában alkalmazni, és felfüggesztette a raguzaiak papját. Don Vincenzo ellen látszólag egyházfegyelmi kifogásai voltak: a nyilvános ágyasságban élőknek is kiszolgáltatta a szentségeket. A főpap persze nem elsősorban szabadosságuknak akart gátat vetni, hanem igényt tartott a kápolna jövedelmeire, amelyekre a missziós munkához elengedhetetlenül rá volt utalva.⁵⁵ A kereskedők hallani sem akartak a ferences püspök igényeiről, és ragaszkodtak káplánjukhoz és egyházi autonómiájukhoz. A raguzai szenátus a szófiai püspök ellen fordult, védte kereskedőinek ősi jogát a káplán kiválasztásához és a raguzai érsekét annak kinevezéséhez, és határozottan ellenezett bármiféle újítást a kereskedő-kolónia életében. A kápolna nem jövedelemmel rendelkező templomnak minősült, hanem csupán a kereskedők egyéni buzgóságából fenntartott, magánházban lévő imaházként működött, ezért joguk volt a saját nemzetükhöz tartozó papokhoz – érveltek a városállam vezetői a püspökhöz írott levelükben.⁵⁶ A missziókat felügyelő Római Inkvizíció nem állt ki egyértelműen a főpásztor mellett. 1613–1614 folyamán a bíborosok kiváráásra rendezkedtek be, és inkább nem akartak beavatkozni a vizsálya.⁵⁷ 1615-ben és 1617-ben hozott határozataiban pedig az inkvizíció bölcsességre és a kereskedőkkel való együttműködésre ösztönözte a püspököt, és javasolta a raguzai Don Vincenzo meghagyását a szófiai kápláni hivatalban, amennyiben eddig is megfelelően szolgálta a kereskedőket.⁵⁸ A püspök és a káplán viszálya a balkáni és hódoltsági missziók jellegzetes konfliktusának első megjelenése volt: a köztársaság államegyházi jogelveihez ragaszkodó raguzai kereskedők és az újonnan szervezett missziós egyházszervezet képviselőinek szembenállását tükrözte. Ebben a küzdelemben a Szentszék a vele politikai és gazdasági szövetségben álló raguzaiak pártját fogta saját misszionáriusaival

Stopanskite vržki među Dubrovnik i bálgarskite zemi prez 16 i 17 stoletija. (Stranici iz stopanskata istorija na Bálgarija). Sofia, 1930. 22–51.; *Ekaterina Večeva*: Târgovijata na Dubrovnik s bálgarskite zemi (XVI–XVIII v). Sofija, 1982. 75–115.

54 Személyére ld. *Molnár Antal*: Ismeretlen inkvizíciós forrás a hódolt Budáról. (Don Vincenzo di Augustino raguzai káplán jelentése a Szent Hivatalnak 1599-ből). *Levéltári Közlemények* 74(2003) 191–220.

55 *Molnár Antal*: Inkvizíció és misszió. Bosnyák ferencesek Bulgáriában a XVI–XVII. század fordulóján. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Legeza László–Füzes Ádám. Bp. 2006. 211–236., 233–236. Ugyanez németül: *Uő: Anfänge der Mission der bosnischen Franziskaner in Bulgarien an der Wende des 16–17. Jahrhunderts*. (Petar Zlojutrić und die Römische Inquisition). *Bulgarian Historical Review* 34 (2006) 3–4. sz. 243–265., 262–264.

56 A raguzai szenátus Zlojutrićhoz: DAD Litt. Lev. vol. 43. fol. 28r., 40r–41r.

57 Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede (= ACDF) *Decreta Sancti Officii* (= *Decreta S. O.*) vol. 1613. pag. 141., 524., vol. 1614. pag. 219.

58 ACDF *Decreta S. O.* vol. 1615. pag. 358., vol. 1617. pag. 289.

szemben, és a joghatósági ellentétek élezése helyett az együttműködést szorgalmazta a balkáni katolicizmus képviselői között.

Sokkal súlyosabb, hosszadalmasabb és összetettebb volt a belgrádi kápolna körüli konfliktus, amelynek történetét másutt részletesen feldolgoztam, ezért itt csak a legfontosabb momentumokra utalok. Belgrád 1521-től a magyarországi hadműveletek kiindulópontja, a török seregek egyik legnagyobb támaszpontja lett a Balkánon. A város a szendrői szandzsák központja volt, majd 1541 után a budai vilajethez csatolták, a pasát a városban helytartója, a kajmakám képviselte. A hatalmas felvevőpiacot jelentő településen az Oszmán Birodalom legnagyobb raguzai kereskedő-kolóniája jött létre, amelynek jelentősége mindenképpel abban állt, hogy Raguza mellett a balkáni kereskedelem második számú pénzközpontja lett.⁵⁹ A város gazdasági ereje és nagyszámú, tehető katolikus lakossága mágnesként vonzotta a katolikus papokat és misszionáriusokat, akik számára Belgrád biztonságos és jövedelmező állomáshelyet, ideális missziós bázist jelentett a szerémségi, szlavóniai és magyarországi területek irányába. 1612-ben telepedtek meg a jezsuiták, 1618-tól, illetve 1625-től pedig a magyarországi missziós püspökök székhelye is ebben a városban volt. Mind a jezsuiták, mind pedig a missziós főpapok elsősorban a raguzai kereskedőkre támaszkodtak, és megpróbálták eltávolítani a raguzaiak kápolnájából az 1520-as évek óta itt szolgáló bosnyák ferenceseket. Ezzel párhuzamosan, szintén az 1610-es évektől kezdve az anyagilag megerősödött bosnyák katolikus kereskedők, részben a velencei konkurenciára és a spalatói kikötő által nyújtott lehetőségekre támaszkodva, ki akarták szorítani a raguzaiakat a hódoltságos piacokról. A raguzai gyámkodás alól emancipálódó bosnyákok önállósodási törekvéseikben hűséges szövetségeseiket és szellemi vezetőiket nyertek a hozzájuk rokoni és egyéb szálakkal szorosan kötődő bosnyák ferencesekben. A két kereskedő-náció küzdelmének színterei a hódoltságos kereskedőtelepek lettek: a bosnyákok az oszmán hatóságokkal szövetségben az 1620-as évek derekán Szarajevóból és Budáról sikeresen elűzték a raguzai kereskedőket, eredményeiken felbuzdulva 1626-ban harcba indultak a belgrádi kolónia birtoklásáért, amelynek előfeltétele volt a kápolna kegyúri jogának megszerzése. A raguzaiak helyzetét tovább nehezítette, hogy 1626-ban a váci nazír emberei Fočában, Novi Pazarban és Budán jelentős børszállítmányokat foglaltak le, érvénytelennek tekintve a raguzaiak vámkiváltóságait, végveszélybe sodorva ezzel a városállam balkáni kereskedelmét. A tisztán gazdasági küzdelem így nyert egyházi színezetet, amelyben a helyi papságnak óhatatlanul állást kellett foglalnia: a bosnyák ferencesek a bosnyák kereskedők,

59 *Bogumil Hrabak*: Dubrovački trgovci u Beogradu pod Turcima 1521–1551 godine. *Godišnjak grada Beograda* 13(1966) 29–47., 33–41. A török kori Belgrád történetének és a raguzaiak belgrádi tevékenységének viszonylag bőséges irodalma van: *Dušan Popović*: Beograd kroz vekove. Beograd, 1964. 61–113.; *Radovan Samardžić*: Dubrovčani u Beogradu. *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 2(1955) 47–94.; *Uő*: Belgrad, centre économique de la Turquie du Nord au XVIe siècle. In: *Studia Balcanica*. III. La ville Balcanique XVe–XIXe ss. Réd. Nikolaj Todorov. Sofia, 1970. 33–44.; *Uő*: Dubrovčani u Beogradu u XVI i XVII veku. In: *Istorija Beograda*. I. Stari, srednji i novi vek. Ur. Vasa Čubrilović. Beograd, 1974. 425–462.

míg a jezsuiták és a Propaganda Kongregáció által küldött misszionáriusok a raguzaiak oldalán kapcsolódtak be a viszályba. A Raguzai Köztársaság a hódoltsági kereskedelme számára végzetes folyamatokat a kereskedők és a bosnyák ferencesek közötti béke helyreállításával kívánta megállítani, és meglehetősen későn döbbsent rá arra, hogy az események háttérében részben maguk a ferencesek álltak. Az 1643-ig elhúzódó viszályban a raguzaiaknak végül sikerült megint pozícióikat helyreállítaniuk, de ennek áráként kénytelenek voltak a bosnyák ferenceseket visszaengedni a kápolnába.⁶⁰

A balkáni kereskedőtelepek kápolnáit felett joghatósági igényekkel fellépő raguzai érsek törekvései rendelkeztek középkori alapokkal is, hiszen a cattarói püspök és az antivari érsek mellett Raguzai főpásztorai gyakoroltak joghatóságot a középkori Balkán-félsziget egyháza felett.⁶¹ Ugyanakkor a raguzai érsek törekvései nem ezeken a középkori jogi tradíciókon, hanem elsősorban a kereskedők balkáni egyházi szerepvállalásán alapultak. A raguzai kereskedő-kolóniák és -telepek ugyanis a raguzai állam szerves részeit alkották, és ennek logikus következménye volt, hogy egyházi szempontból is a raguzai érsekség részének tekintendők, különösen, mivel a raguzai érsek küldött káplánokat a balkáni településekre. Ennek a joghatóságnak a jeleként az érsekek olykor helynököket is neveztek ki a török területekre: ilyen megbízott volt Vice Radov prokupljei káplán, Szerbia helynöke (*vicario di Servia*) 1583-ban,⁶² illetve Piero di Vincenzo pozsegai plébános, Magyarország helynöke (*vicario di Panonia*) 1591-ben.⁶³ A raguzai érsek jogai a missziós püspökök megjelenésével kérdésessé váltak, hiszen ez utóbbiak is igényt tartottak a területükön élő jelentősebb katolikus közösségek feletti joghatóságra. Ezek a konfliktusok nem értek véget a Novi Pazar-i és a belgrádi viszályok lezárásával, a káplánok diszpozíciója körüli viták a bulgáriai és a szerbiai kolóniákon a 17. század végéig többször is kiújultak.⁶⁴ A Propaganda Kongregáció, számolva a raguzai érsek jelentőségével a missziók szervezésében,⁶⁵ általában hajlott a kompromisszumos megoldásra, és elismerte az érsek

60 *Molnár Antal*: A belgrádi kápolnaviszály (1612–1643). Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. Századok 134(2000) 373–429.; *Uő*: Struggle for the Chapel of Belgrade (1612–1643). Trade and Catholic Church in Ottoman Hungary. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 60(2007) 73–134.

61 *Ivan Božić*: O jurisdikciji kotorske dijeceze u srednjovekovnoj Srbiji. In: *Uő*: Nemirno pomorje XV veka. Beograd, 1979. 15–27.; *Eduard Perićić*: Crkveno-pravni odnosi Dubrovnika i Bara, odnosno dubrovačke i barske nadbiskupije. In: Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije (998.–1998.) Priredio: Nediljko A. Ančić. Dubrovnik, 2001. 339–354.

62 *Ciro Gianelli*: Documenti inediti sullo stato di alcune comunità cattoliche della Serbia meridionale nel 1578. Ricerche Slavistiche 2(1953) 29–59., 42.

63 DAD Diversa Cancellariae vol. 181. fol. 125v–126r.

64 A kölcsönös panaszok: APF SOCG vol. 125. fol. 58r., 70r., vol. 268. fol. 74r., vol. 392. fol. 254r., vol. 393. fol. 364r.; *Marko Jačov*: Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645–1669). II. Città del Vaticano, 1992. (Studi e Testi 353.) 205.

65 A raguzai érsek a 17. század első felében a Propaganda Kongregáció balkáni megbízottja (*Responsale della Sacra Congregazione de Propaganda Fide per l'Illyrico*) volt, nagyjából a nunciussoknak megfelelő feladatkörrel. *Molnár A.*: Katolikus missziók i. m. 444–445.

jogát a káplánok delegálására. A Balkánra küldött papok azonban működésük ideje alatt a helyi missziós püspök joghatósága alá kerültek.⁶⁶

Az érseknél sokkal keményebben ragaszkodott jogainak védelméhez a raguzai szenátus. Ennek oka, hogy a köztársaság vezetése számára a balkáni jelenlétnek, vagyis Raguza kereskedelmének és ezzel együtt az állam fennmaradásának egyik zálogát a kápolnák feletti kegyúri jog megőrzése jelentette. Ahogyan ők maguk is megfogalmazták: számukra a vallás és az isteni szolgálat, illetve az állam jóléte egymással szorosan összefüggő, szétválaszthatatlan fogalmakat alkotnak.⁶⁷ Ez a középkori tradíciókat és a felekezeti kor állameszményét összeillesztő szemlélet teszi érthetővé azt az elszánt makacsságot, amellyel a raguzai szenátus a köztársaság intézményeinek és a városállam érsekének a balkáni egyházi joghatóságához ragaszkodott. Másrészt viszont ugyancsak ez a szempont magyarázza a pragmatizmust is, amellyel szükség esetén Raguza vezetői kompromisszumokat is tudtak kötni ellenfeleikkel kolóniáik túlélése érdekében.

Hol helyezkedik el ezekben az évtizedes folyamatokban a Novi Pazar-i kápolnaviszály? A fentiekből egyértelműen kirajzolódik a balkáni kápolnák szimbolikus jelentősége a különböző egyházi és világi katolikus intézmények és csoportok számára. Az iszlám vallásjogi korlátok és a másvallású (muszlim, ortodox) környezet miatt ezek a kis templomok vagy imaháznak berendezett szobák jelentették a katolikus vallásgyakorlat egyetlen lehetséges színterét az egész régióban, ezért a kápolnák feletti joghatóság a klérus számára egyházi pozíciót és bevételi forrást, a világiak szemében pedig a kereskedőtelep feletti hegemóniát jelentette. Novi Pazar, azaz Dél-Szerbia esetében, ellentétben Belgráddal vagy Szófiával, a helyi kiskereskedő réteg nem erősödött meg olyan mértékben, hogy tényleges konkurenciát jelentsen a raguzai forgalomnak.⁶⁸ Ennek köszönhető, hogy a viszály csupán egyházi síkon zajlott. Novi Pazarban a konfliktus, Szófiához hasonlóan, a szentszéki reformelképzeléseket valló missziós hierarchia, illetve a másik oldalon a raguzai államegyházi elveket képviselő szenátus, a kereskedők és a káplán között tört ki. Míg azonban Szófiában a missziókkal csak esetileg foglalkozó Római Inkvizíció a raguzaiak álláspontját támogatta a missziós püspökkel szemben, addig a hittenjesztés ügyét sokkal határozottabban képviselő Propaganda Kongregáció immár a saját emberének adott igazat, és teljesen elzárkózott a raguzaiakkal köthető kompromisszum elől. Szintén változott a szenátus álláspontja is: az egyidejűleg több fronton defenzívába szorult balkáni kereskedelem védelmében az erejüket a sokkal fontosabb belgrádi kápolna megtartására összpontosították, és hároméves kísérletezés

66 Vö. pl. APF Acta vol. 8. fol. 141rv., 189rv.

67 A köztársaság vezetői ezt számos alkalommal leírták hivatalos irataikban, így pl. a szófiai kápolna megőrzése érdekében 1663-ban: DAD Litt. Lev. vol. 59. fol. 15v–17r. A Raguzai Köztársaság diplomáciai tevékenységére a balkáni templomok és közösségek védelmében: *Vesna Miović: Dubrovačka diplomacija u Istanbulu. Dubrovnik–Zagreb, 2003. (HAZU Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku. Posebna izdanja. Serija: Monografije 24.)* 100–103.

68 *Bogumil Hrabak: Kramari u karavanskom saobraćaju preko Sandžaka (1470–1720).* In: *Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića X. Prijepolje, 1983.* 191–223., 202–205.

után szó nélkül beletörődtek a káplán eltávolításába, ami korábban elképzelhetetlen lett volna. Ebben nyilván szerepet játszott a helyi oszmán hatóságokkal való konfliktusuk is: 1626-ban a Novi Pazar-i kádi lefoglalta a raguzai kereskedők borszállítmányát, ennek visszaszerzése szintén komoly energiákat kötött le, és alaposan felbolygatta a Novi Pazar-i kolónia életét.⁶⁹ A Raguzai Köztársaság ugyanerről a kompromisszumkészségről tett tanúságot Belgrádban a következő évtized közepén, amikor békét kötöttek a bosnyák ferences rendtartománnyal. A városállam éppen ezzel a rugalmas, a megváltozott viszonyokhoz messzemenően alkalmazkodó politikájával érte el, hogy a raguzai „arany század” elmúltával, a számára sok nehéz kihívást és súlyos tragédiát hozó 17. században is sokat megőrzött korábbi gazdasági erejéből és politikai stabilitásából.⁷⁰

ANTAL MOLNÁR

CONTENTION FOR THE CHAPEL OF NOVI PAZAR (1627–1630) THE RAGUSAN REPUBLIC AND THE BALKAN CATHOLICISM IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

The study analyses the characteristic features of the formation of a denomination in the European part of the Ottoman Empire on the basis of a few factual instances. In this regard, the most striking feature of the Ottoman Empire is the lack of Christian secular power. Instead of landowners and town patricians, rich merchants became the secular leaders and shaper of religious life in towns being under Ottoman authority: they decided on the religious affiliation of settlements, exercised rights of presentation, and they supported the churches, as well. This phenomenon manifested in several ways in the case of Orthodox, Catholic and Protestant communities from the Greek territories to Hungary being under Ottoman rule. Regarding the Balkan Catholic Church, secular Christian power was mainly in the hands of Ragusan merchants. They founded the chapels of trade colonies, they named the chaplains, and they also helped and protected the churches and the priests against Ottoman authorities. The merchants of Ragusa enforced the jurisdiction of the sovereign pontiff. This structure had to cope with two big challenges at the beginning of the 17th century: on the one hand, missionaries of the Catholic reform turned up in the Balkan, who established independent church structures in a short time, which endangered the Ragusan merchants' centuries-old rights of presentation, and the jurisdiction of the archbishop of Ragusa. On the other hand, at the same time Bosnian Catholic merchants became remarkably stronger, and they entered into considerable competition with the Ragusans from the 1620's.

The essay examines these phenomena through introducing the discord on the chapel of Novi Pazar in detail, on the analogy of similar conflicts over the churches of Sofia and Belgrade. In Sofia and in Novi Pazar, the newly presented missionary prelates did not recognize the rights of presentation of the Ragusans, which came to a

69 *Bogumil Hrabak*: Spor dubrovčana oko carine na kože iz Ugarske u drugoj četvrtini XVII veka. *Matica Srpska. Zbornik za istoriju* 28(1983) 7–36., 14–20.

70 Az erre vonatkozó bőséges irodalomból ld. *Vuk Vinaver*: Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka. *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 5(1956) 417–453.; *Antonio di Vittorio*: Finanze e moneta a Ragusa nell'età delle crisi. Napoli, 1983. 32–46.

grave clash between them and the local merchants and chaplains. The third case, i.e. the incident over the chapel of Belgrade was the most serious one: the merchants of Ragusa and Bosnia contended with their priests (the Jesuits and the Bosnian Franciscans, and the following missionary bishops) for the rights of presentation on the chapel, or rather for the actual power over the commercial centre of Belgrade for 30 years. Consequently, the three stories are the simultaneous manifestations of the same problems: the protection of the Balkan institutional system of the Ragusans established in the 15–16th centuries against the attacks coming from several directions.

For the clergy, jurisdiction over the chapels of trade settlements provided ecclesiastic posts and source of income, while from the laymen's point of view it stood for the hegemony over trade settlements. In Novi Pazar, the local circle of retail dealers could not gain enough strength to present actual competition for the trade of Ragusa. Due to this fact, the contention remained on the level of church. The newly founded missionary supreme authority of the Holy See, i.e. the *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* and its local representative, the archbishop of Antivar could successfully force their will on the archbishop of Ragusa and the senate in Novi Pazar: after three years of discordance the chaplains of the colony were removed from the town. The disentanglement of the discords foreshadowed the unavoidable withdrawal of the Ragusans from Balkan trade in the second half of the 17th century. At the same time – despite the result – the republic under discussion, which was engaged in politics efficiently and had just experienced the culmination of its history, did not succumb. This flexible policy was exactly the reason why the city-state could considerably adapt to the changed relations and why it could maintain its earlier economic power and political stability to a great extent even after the “golden age” of Ragusa in the 17th century.